

СТУДІЇ

Світлана Бородіца, канд філол. наук

Особливості часо-простору в структурі роману «Кулак» У. Самчука.

Образ навколишньої дійсності у романі “Кулак” У. Самчука антиномічний, сповнений внутрішніх драм, руйнівних катаклізмів і спочатку ніби чітко визначеного майбутнього, яке в кінцевому результаті виявляється невідомим. У ньому переплітаються впорядкованість і хаос, рух і застій. Така дихотомія, за Гегелем, є невід’ємною об’єктивною характеристикою духу, що розвивається, історичного буття і мислення. Зображення історичної дійсності у романі розгортається в тих координатах, які необхідні для відтворення і дослідження особистого світу головного героя. Історичні події наче відступають на задній план, зате об’ємно, наближено до читача простежується процес духовного життя персонажа, крізь призму сприйняття якого випукліше вимальовується складність соціальних і національних процесів на землях Західної України. В його характері акумульовано суперечності часу, долі тих, хто опинився на історичному роздоріжжі.

Кожній з визначених у романі моделей простору відповідає своє відчуття часу, притаманні тільки їй часові координати, і цей аспект сюжету виступає як структурний момент. Хронотоп провінційного міста впевнено входить у роман на початку II розділу, коли Бойчук остаточно вирішує завоювати місто. Хоча тут все “своє, знайоме”, він сприймає його як ворога, “прірву”, “пекло”, повне чужаків, “чорних п’явок”: “...місто лежить перед очима, мов чудесний поліп витягнений зо дна великого моря, що розлилося навкруги...Яким чином виросла отут та купа зброду, що стягнулася в оцю балку зо всіх суходолів світу...Кілька сухотних дерев, а між ними три будинки - більший, менший, ще менший, мов три рідні рахітичні брати. За ними спад до потоку, до якого стікають усі відпадки містечка. За потоком

черепаї стріхи, комин парні, баня й дзвіниця собору... Все те зруділе, обвіяне вітром, ополоскане дощами". Предметний світ міста наділяється гротесковими рисами, грубо натуралістичними якостями, через які автор передає застиглість даного середовища і розкриває сутність його населення. Це "відтінкове" характер центрального героя і служить більш повному його розкриттю. Великого значення надає У. Самчук описові місця дії, середовища, в якому живе персонаж: це визначає переконання людини, його соціальну функцію, час, що його сформував. Тому реалізм західноукраїнського письменника, як і, наприклад, реалізм О. Бальзака, аналітичний, оскільки він досліджує причини появи тих чи інших типів, їх внутрішню суть (Лев, Шабелян, Китай, Трохим Сорока, "товариш" Андрій, панна бурмістрівна).

Хронотоп провінційного міста окреслює всю множини людських пристрастей і подій у його суспільстві, сконденсовує істотні прикмети історичного, побутового, біографічного часів. У таке заокостеніле середовище вливається молода сила, повна енергії і завзяття. Через опозицію застій-рух автор передає напружене протистояння Бойчука і міста. Хронотоп провінційного міста відбиває глибоку дисгармонію між зовнішнім середовищем і внутрішнім світом персонажа. Лев Бойчук не живе часом міста, а зовсім іншим часом: він спрямований у майбутнє, тому є активним і вільним. Герой долає "час у часі" через безмежну повноту й інтенсивність життєвих миттєвостей і моментів, виходячи з обмеженого простору у нові часові та просторові площини. Хронотоп великого світу демонструє якісно новий рівень життєдіяльності Льва. Здійснюється його мрія: "більше часу і ширше поля!" Розмах європейських просторів дає йому свободу дій і широту думки. Час кардинально змінює свій ритм із спокійного, розміреного на швидкий, шалений: "В русі, в праці минає літо й наближається чудова золота осінь. Але він не бачить її так само, як не бачив літа, як не бачив весни. Він летить вперед планетним летом і кожний день для нього — вступ у нову зону боротьби. Його нерви завжди нап'яті, його воля вічно насторожена, дійсність робиться перед ним покірною, й він день-у-день здобуває її, мов неухильний завойовник". Драматичне напруження наростає поступово. Сконцентрована внутрішня енергія виплеснулася назовні. Така традиційна для романної форми модель сюжетобудування, як випробування героя подіями, пригодами, коханням, трансформується в романі

У. Самчука у випробування часом: витримає герой чи ні несамовитий лет часу. Динаміка життя, його епічно-подійний аспект посилюються за рахунок детального аналізу морально-психологічного змісту особистості. Бойчуку “здавалося, що все, що робиться навкруги нього самого, робиться дуже поволі. Він почав вираховувати роки свого життя й побачив, що коли так буде працювати далі, то зробить дуже мало. І він бажав усе скрізь прискіпити, надати нове темпо”. Автор поглиблює образ переживання часу індивідуального буття, внаслідок чого виявилась тенденція до деформованого сприйняття часу персонажем, викривлення часового потоку у його свідомості. Це посилює розвиток романної дії, драматизує її.

Етико-філософське ядро роману “Кулак” - концепція життя у його розвитку, динаміці, але людське життя “вузьке й коротке”, що й спонукає морально розвинену особистість шукати і віднаходити сенс власного буття, щоб тим самим засвідчити й забезпечити собі єдино можливу форму виходу за емпіричні часові межі свого існування. Різний ритм часу в хронотопах провінційного міста і великого світу становить дихотомію стійкості і мінливості, спокою і динаміки, тобто творить своєрідний художній рух роману “Кулак”. “Художній рух - це зміна художнього образу, рух думки і почуття художника, виражений різними засобами мистецтва”[2]. Художній рух, простір і час є способом існування художнього образу як у зовнішньому, так і у внутрішньому світі. У. Самчук досліджує обидва напрямки детермінованих процесів художнього руху, щоб простежити зміни в суспільстві і героєві, змодельовати об’єктивну картину дійсності. Часто зовнішні обставини активізують психологічне життя людини, як-от у першій частині чи в більшому обсязі другої. Тому події внутрішнього життя персонажів невіддільні від реального життя з усіма його суперечностями. Аналітично проникаючи у потік життя і людську психіку, окремі життєві процеси, факти і механізми поведінки, прозаїк відтворює складну діалектику морально-психологічних начал — почуттів і розуму.

Навколишня дійсність пропускається через свідомість головного героя, зміщуючи часові і просторові площини. Потік часу, його об’єктивний хід, як уже зазначалося вище, часто деформується у сприйнятті людини, то прискорюючи свою ходу, то сповільнюючи. Схематично художній рух образу часу в романі “Кулак” накреслюється так: повільно (застій) - спокійно (одноманітно) - швидко (шал життя) - неквапно

(протяжно). Чергування ритмічних часових відрізків утворює особливий вид художнього ритму, який динамізує чи уповільнює нарративний процес і “акціональний ланцюг” (Р. Барт) сюжету твору. Перші три ланки схеми демонструють поступове наростання драматичного напруження, яке врешті досягає найвищої точки. Пожежа на тартаку і смерть Йорданова знаменують емоційний апогей у психіці Бойчука. В нього загострюється відчуття часу, відбувається своєрідне розшарування часових пластів, кожний з яких має власний ритм: “Осіній ранок зводився поволі, але люди, бюро й усе, що виповняло довкілля, швидко рухалося, говорило, метушилося”. Опозиція поволі-швидко передає почуття нереальності у сприйманні світу героєм, його несправжності. Усталений ритм життя руйнується, перетворюється на хаос. Простір, де сконденсовувались усі мрії, прагнення, сили Льва, за мить перетворився у руїну: “Тут, на це місце, ступила нога двох сил. Вдарилися й розбилися. Мов два буревії, мов дві планети. Тільки вогонь, чад і попіл лишилися...Тільки рана, що ятриться на очах Бога й людей, що творить гнів, кличе помсту, бурить наростаючі пристрасті”. Автор усе підпорядковує розкриттю характеру та ситуації, у якій герой постає цілним і складним образом. Час немов застиг, зупинився, чітко окресливши протиріччя, протиборства різноспрямованих в один і той же момент часу сил.

У дискурсі роману “Кулак” зосереджується багаторівнева художня модель простору-часу, яка складається із декількох основоположних пластів. Перший поверх дискурсу розгортається навколо аналізованих вище хронотопів провінційного міста і великого світу. Другий поверх окреслює хронотопи приміщень: в'язнична камера - кімнатка Павловського - нове помешкання Льва. Через просторово-часовий континуум кожного з них У. Самчук розкриває процес становлення характеру головного персонажа, його переродження, морального змузнення. З іншого боку, вони дають можливість простежити і проаналізувати психічні стани особистості, зіставити різноманітні почуття. Це вело до дослідження людини і дійсності в усій повноті, на основі чого формується цілісна картина світу. Тому детальне моделювання мікросередовища у романі - важливий момент його композиційної структури.

Принцип ущільненого, стиснутого простору не звужує жанротворчих можливостей романіста. Завдяки наближеності

художнього бачення він відкриває нові аспекти мислення і психології людини. Поселивши свого героя в замкнутий просторово-часовий континуум в'язничної камери, автор активізує його підсвідомість, яка породжує прозріння. Мислиннева діяльність Льва Бойчука посилюється, демонструючи динаміку думок, емоцій, уявлень, бажань. Рух героя у просторі обмежений, його дії насильно припинені, діяльність перервана. Він живе лише внутрішнім життям, замкнувшись у власному світі. Його внутрішні монологи якнайповніше окреслюють боріння душі: "Він ніяк не міг втихомирити своїх пекучих...так, так, пекучих думок. Вони, мов ревматизм кістки у слоту, сверлували мозок, шарпали та вибагливо, як найкращий кат, тиранили й душили...Розв'язки, відповіді, протиріччя!. Що значить?. Гризотні питання? Брехня? Одчайдушність? Безмежна віра в абсолют, що він не існує? Е, ні. Раз так, так так. Раз порушено, так подавай відповіді, говори, гризи недогризене, бодай виломав усі твої зуби. Докопуйся до найдальших глибин, торощи свій хребет, купайся в кип'ячому своєму поті, але винеси наверх відповідь - звичайну, просту, намацальну". Невласне пряма мова відбиває внутрішній зв'язок між наратором і героєм, що виражається у двоголосих роздумах, які є своєрідною композиційно-мовленнєвою формою у структурі роману "Кулак". Внутрішнє мовлення відкриває неочікувані, приховані ресурси свідомості. Одночасно варіаційна гнучкість образу тюремного простору дозволяє досягнути ритмічної багатшаровості нарації і незвичайно динамічної зміни емоційних станів. Оскільки час у даному художньому просторі ніби зупиняється, згущується, то на перший план висувається просторова організація композиційно-наративної структури. Наратор поселяється у свідомості персонажа, стає всюдисущим і всезнаючим, зображаючи з обраної позиції все те, що відбувається у його психіці.

Література:

1. Философский энциклопедический словарь. - М., 1989. - С. 174-175.
2. Пространство и время. - К., 1984. - С. 280.